İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Art-Sanat 2025, (23): 215–240

https://doi.org/10.26650/artsanat.2025.23.0010

Başvuru | Submitted 29.09.2023
Revizyon Talebi | Revision Requested 29.07.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 25.09.2024
Kabul | Accepted 24.01.2025

Art-Sanat

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Zile Şeyh Ethem Çelebi (Beyazıt Bestami) Camii ve (Musa Fakih) Türbesinin Mimari ve Bezeme Programı

Architectural and Ornament Program of The Zile Sheikh Ethem Celebi (Beyazıt Bestami) Mosque and (Musa Fakih) Tomb

Uğur Demirbağ [1]

[1] Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Çankırı, Türkiye

Öz

İslam toplumlarında cami ve türbeler, sosyal, siyasal, kültürel ve sanatsal hizmetlerin merkezi durumda olan yapılardır. Tokat ili Zile ilçesinin tarihî geçmişi ve kültürel mirası Roma Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Zile dinî ve sivil mimari yönünden zengin bir ilçedir. Türk-İslam mimarisinin önemli yapı tiplerinden birileri de Tokat ili Zile ilçe merkezinde yer alan Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi'dir. Türbe ve çeşme camiye bitişik bir tarzda yapılmış bir külliye şeklindedir. Türbe bölümü camiye göre daha nitelikli ve gösterişlidir. Özellikle türbenin iç mekânında bulunan ağaç, yaprak ve palmet gibi bitkisel motiflerin yoğunluğu ile mimari ve bezeme bakımından özellikli bir yapıdır.

Bu çalışmada Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi'nin plan, cephe ve bezeme özellikleri ortaya konulmuş, dönemi ile çevre bölgelerde yer alan cami yapıları mimari ve bezeme yönünden karşılaştırılmış ve genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Özellikle elde edilen verilerle geleceğe taşınması bakımından önemli bir mimari miras olan Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi'nin karşı karşıya bulunduğu koruma sorunlarına yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Abstract

In Islamic societies, mosques and mausoleums are structures that serve as central hubs for social, political, cultural, and artistic activities. The historical background and cultural heritage of Zile, a district in Tokat Province, trace back to the Roman era. Zile is a district rich in religious and civil architecture. One of the prominent examples of Turkish-Islamic architecture is the Sheikh Ethem Çelebi Mosque and Mausoleum, located in the center of the Zile district in Tokat Province. The mausoleum and fountain are constructed adjacent to the mosque, giving the appearance of a unified complex. The mausoleum section is more elaborate and ornate compared to the mosque. In particular, its interior is distinguished by the abundance of botanical motifs such as trees, leaves, and palmettes, making it significant in terms of both architecture and ornamentation.

This study examines the plan, facade, and decorative features of the Sheikh Ethem Çelebi Mosque and Mausoleum, comparing its architectural and decorative elements with contemporary mosque structures in the surrounding regions and providing a comprehensive evaluation. Based on the findings, the study also offers solutions to address the challenges faced by the Sheikh Ethem Çelebi Mosque and Mausoleum, an important architectural heritage with critical significance for its preservation and transmission to future generations.

Anahtar Kelimeler Zileli Emin · Şeyh Ethem Çelebi Cami · Kalem İşi · Duvar Resmi · Süsleme

Keywords Zileli Emin · Sheikh Ethem Çelebi Mosque · Handcrafted · Mural Painting · Ornament

Atıf | Citation: Demirbağ, Uğur, . "Zile Şeyh Ethem Çelebi (Beyazıt Bestami) Camii ve (Musa Fakih) türbesinin mimari ve bezeme programı". *Art-Sanat*, 23 (2025): 215-240. https://doi.org/10.26650/artsanat.2025.23.0010

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

2025. Demirbağ, U.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Uğur Demirbağ ugurdemirbag@karatekin.edu.tr

Extended Summary

Mosques and tombs in Islamic societies are structures that are the center of social, political, cultural and artistic services. Zile's historical past and cultural heritage dates back to the Roman period. Zile is a district rich in religious and civil architecture. One of the important building types of Turkish-Islamic architecture is mosques and tombs. One of these mosques and tombs is Sheikh Ethem Çelebi (Beyazıt Bestami) Mosque and the Musa Fakih Tomb located in the district center.

The word "cami", which comes from the root "cem" in Arabic and means "gathering, bringing together", is an abbreviation of the definition of el-mescidü'l, which was first used for large mosques where only Friday prayers were performed. Over time, mosques where Friday prayers were performed and a pulpit was built for the imam to read the sermon were used as mosques, while small temples without a pulpit, i.e., where Friday prayers were not performed, were used only as masjids. Masjid is a building name meaning "place of prostration" from the root sücüd, which means "to bow, to put the forehead on the ground with humility" in Arabic. There are two types of plan schemes in the mosque architecture of the Turkish Islamic period. The first of these is the multi-supported, domed grand mosques where the naves developed parallel to the mihrab wall intersect with another nave in front of the mihrab. The second is the structures with open courtyards in the middle, swans, domes in front of the mihrab and multi-supports. We can give examples of the first plan scheme as Diyarbakır Ulu Mosque and Bitlis Ulu Mosque. We can give examples of the second plan scheme as Malatya Ulu Mosque and Adana Ulu Mosque. The first structures in Ottoman architecture sit on dome body walls.

In terms of cultural heritage located in the district center, Zile is one of the leading rich districts of Tokat. Historically, it has been an important center of many important states. Compared to other districts of Tokat, Zile, which has a historical past, has different types of structures built in different periods. One of these different types of structures consists of mosques, tombs and fountains. The structure gives the impression of a small social complex consisting of a mosque, tomb and fountain. The Sheikh Ethem Çelebi Mosque and Tomb located in the district center is also known as the Beyazıt Bestami Mosque and Tomb in sources

The mosque has a rectangular plan close to a square. The upper cover of the structure is inclined in three directions, covered with wood from below, covered with tiles from the outside and made in the form of a hipped roof. The eaves are wide toward the outside and covered with wood from below. The main walls of the structure supports the weight of the roof. The roof dominates the space where the mosque side is located. The decoration in the mosque is generally concentrated on the mihrab and ceilings. In particular, a border belt with plant decorations extends around the mihrab from three sides. These plant decorations are made in the form of gold gilding on a blue background. The plant decorations mostly include rosettes, peaches, curly branches and palmettes.

The mosque is built on a single floor, but the upper cover is in the form of a roof. There are two windows on the south facade of the structure. The north facade opens to a garden. The east facade is blind. The entrance to the mosque is provided from the west facade. There is one window at the bottom and three windows at the top on the west facade of the mosque. The entrance door is made of wood with a single wing, the upper floor windows are made of wood and the lower floor windows are made of PVC. The lower floor windows have iron bars. There are no iron bars on the upper floor windows. The plaster on some parts of the walls of the structure has fallen off. The entrance to the tomb is made from inside the mosque, but it is also made from the south facade. The upper cover dome drum of the tomb is kept high. In addition, there are rectangular wooden windows on the dome drums. There is a door and two windows on the south facade of the structure. There are no windows on the east facade.

The minaret is on the north side of the structure. It has a square base, a cylindrical body, a single balcony and is covered with a dome. The entrance to the tomb is barrel-arched and the door is made of wood. The entrance door has marble coating on three sides. The entrance section of the mosque is slightly lower due to the road level. The windows are made of wood and are undecorated. The dome of the tomb is octagonal. The dome is plastered from the inside and covered with tiles from the outside and covered with lead. There are windows made of wood on the dome drum. The eaves are wide to the outside and covered with wood from the bottom. There are deteriorations and flaking in the plasters of the walls. Similar situations are also seen on the dome drum. The ceiling part is flat with wooden slats in the middle and is made in square and rectangular shapes. The edges are made in the shape of a diamond and have geometric decorations. A blue tone is applied on a white background on the ceiling. The ceiling

moldings are made in the shape of a diamond. The pulpit and the sermon podium were made without decoration. There are three panels on the west and east sides of the walls of the harim section and two panels on the south side. The interior walls are made of wooden paneling up to the basement level. The interior walls of the mosque are undecorated compared to the tomb.

The tomb section has more decorations than the mosque. Especially on the interior walls of the tomb, there are intense plant decorations. There is a sunburst form in the middle of the dome. Motifs and decorations are usually in a form. There are plant decorations and panels on the dome skirts and drums. Palmette motifs are seen more frequently on the dome skirt, which is stylize and decorated with curved branches and rumi. Baroque medallions are placed in the triangular areas between the arches. Under the medallions, there is a large watermelon in a footed fruit plate. Information about the people whose graves are located is written on the walls of the tomb. There are weeping willows, cypresses and decorative plants on the arches of the tomb. There is a depiction of the city of Mecca and the Kaaba on the tomb wall. The fountain is built adjacent to the tomb wall and has a single facade. There is a long rectangular basin (trough) in front of the structure. There is no decorative element in the structure. There are deteriorations and separations in the basin part of the fountain. The basin part is divided into three parts with this deterioration. Intervention is necessary to protect the fountain. First, the reservoir part should be scrapped.

In this study, the place and importance of the mosque, tomb and the wall paintings on the tomb in 19th century Turkish art were revealed and an attempt was made to determine their current status. First, the island, plot and parcel statuses, geographical location and history were examined. In the following section, the plan, facade and ornamental features of the structure are examined in detail. The study was evaluated on a single structure. The research was limited to the Sheikh Ethem Çelebi Mosque and Tomb. As a result of the studies conducted on the Sheikh Ethem Çelebi Mosque and Tomb, the architectural and ornamental features of the structure are similar to the structures belonging to the mosque and tomb architecture in the rural textures of the surrounding regions. The fact that the mosque and tomb are together shows the characteristics of a social complex. The fact that the mosque is built in a rectangular shape close to a square in plan is similar to the structures around it. If we were to give a few examples of these structures, we can give the Boyacı Hasanağa Mosque, Alacamescit Mosque, Alçılı Village Mosque, Karahoca Village Mosque and Cumapazarı Mosque.

The mosque and tomb section are currently undergoing restoration interventions. The plaster debris on the walls of the structure should be scraped and cleaned. The windows and doors of the mosque have been replaced and similarly, the original windows and doors should be made from wood. The corroded window bars should be replaced. The interior walls of the tomb should be scraped and cleaned. The separations seen in the basin section of the fountain should be scraped, the joints should be filled, and the plaster should be applied. Today, the mosque and tomb structure are being restored with material and moral support by conducting surveys, restitution and restoration projects and obtaining permissions from the necessary places. It is important in terms of cultural heritage that such structures are restored and, protected and their sustainability is ensured. Geometric and plant decorations, which started to be seen in civil structures in the 18th century, have shown an increasing tendency until today. In particular, these decorations are not limited to civil structures only, but have also been seen in religious structures. However, depictions used in religious spaces are also encountered in mosques located in small district centers, far from the center, rather than in large cities.

Giriş

İslam toplumlarında cuma namazı kılınmayan dinî yapılara "mescid", cuma namazı kılınan ve minberi bulunanlara ise "cami" ismi verilmiştir[1]. Türk-İslam mimarisinin en önemli yapı tipini camiler oluşturmaktadır. Tokat iline bağlı Zile ilçesinin merkezi kültürel miras yönünden oldukça zengindir. Cami ve türbe eğimli bir topoğrafyada konumlanmıştır.

Tokat'ın diğer ilçeleriyle karşılaştırıldığında tarihî bir geçmişe sahip olan Zile'de farklı dönemlerde yapılmış farklı yapı tipleri bulunmaktadır. Şeyh Ethem Çelebi Camisi, Türbe ve Çeşmeden meydana gelmiş küçük bir külliye havası katmaktadır. İlçe merkezinde bulunan Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi kaynaklarda Beyazıt Bestami Camii ve Türbesi olarak da bilinmektedir[2].

Çalışmada cami ve türbe ile türbenin sahip olduğu duvar resimlerinin 19. yüzyıl Türk sanatı içindeki yeri ve önemi ortaya konulmuş olup günümüzdeki durumunun belirlenmesine çalışılmıştır. Öncelikle caminin ada, pafta ve parsel durumları, coğrafi konum ve tarihçesi irdelenmiştir. Daha sonraki bölümde yapının plan, cephe ve bezeme özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Araştırma için gerekli olan alan yazın taraması ve saha araştırması yapılmıştır[3]. Çalışma Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi ile sınırlı tutulmuştur.

Yapılan literatür araştırmasından sonra Zile Belediyesi'nden yapı ile ilgili ada, pafta ve parsel durumları elde edilmiş ve coğrafi konum irdelenmiştir. Daha sonra alan çalışması yapılarak yapı yerinde incelenmiş, fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınmış ve sorunları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma sırasında yapının plan, cephe ve bezeme özellikleri monografik olarak incelenmiş ve rölöve çalışmasından elde edilen veriler dijital ortama aktarılmıştır[4]. Bununla birlikte Zile Aktif Mimarlık Mühendislik kurumunun arşivinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi ile ilgili elde edilen benzer dönemlerde inşa edilen yapılarla karşılaştırılması yapılarak Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi açısından önemi ortaya koyulmuştur. Daha sonra yapıların sorunları tespit edilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

1. Cami Mimarisinin Gelişimi

Arapça "cem" kökünden gelen "toplayan, bir araya getiren" manasındaki "cami" sözcüğü ilk zamanlarda yalnız cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan "el-mescidü'l" tanımlamasının kısaltılmış şeklidir[5]. Zaman içerisinde cuma namazı kılınan ve imamın hutbe okuması için minber yapılan mescitler cami olarak; minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise yalnızca mescit olarak kullanılmıştır. Mescit, Arapçada "eğilmek, tevazu ile alnı yere koymak" anlamına gelen sücüd kökünden "secde edilen yer" anlamında bir yapı ismidir[6].

Cami, İslam mimarisinin en önemli dinî yapı tipi olarak bilinmektedir. İslamiyet'in ilk zamanlarında sade yapılan cami ve mescitler, Müslümanların siyasi ve sosyal güçlerinin artmasıyla birlikte daha gösterişli ve bezemeli yapılmaya başlanmıştır[7]. Bunun bir sonucu olarak Şam'daki Şam Emeviye Camii gibi Emevi Dönemi yapıları, ilk yapıların tersine, daha gösterişli, ihtişamlı, anıtsal ve bezemeli olarak inşa edilmişlerdir.

---

[1] Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme," *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2016), 180.

[2] Adnan Seçkin, "Tokat-Zile'de Geleneksel Evlerden Örnekler, Koruma Sorunları ve Öneriler" (Yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2010), 77.

[3] Gönül Cantay'ın "Zile'li Emin Usta'nın Bilinmeyen İki Eseri" adlı kitap bölümünde ve Bekir Altındal'ın Zela'dan *Zile'ye Tarihi Yolculuk* adlı kitabında genel olarak değinildiği, Adnan Seçkin'in "Tokat Zile'de Geleneksel Evlerden Örnekler, Koruma Sorunları ve Öneriler" adlı yüksek lisans tezinde benzer şekilde kısa bir bilgi verildiği, Mehmet Yardımcı'nın "Zile'deki Osmanlı Camileri" adlı bildirisinde özet olarak değinildiği görülmüştür.

[4] Yapının görselleri çekilmiş olup çizimleri yazar tarafından hazırlanmıştır.

[5] Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (İstanbul: Yem Yayınları, 2019), 104.

[6] Ahmet Önkal ve Nebi Bozkurt, "Cami-Dinî ve Sosyokültürel Tarihi," *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 46-56;

[7] Ahmet Ali Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri* (Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 43.

622 yılında Hz. Muhammed ve ashabı Mekke'den Medine'ye hicret etmiştir. Hicret esnasında düz bir alanın çevresinin taş duvarlarla çevrilmesiyle oluşturulan Mescid-i Kubâ, Müslümanların ilk mescidi olması açısından büyük önem arz etmektedir. Daha sonraki dönemlerde Mescid-i Nebevî, Basra Mescidî, Kufe Mescidi ve Amr b. Âs Mescidi gibi dinî yapılar inşa edilmiştir[8]. Emeviler Dönemi'nde yapılan Mescid-i Aksa, Abbasiler döneminde inşa edilen Samerra Ulu Camii enine gelişen plan şemalarıyla mimariye yeni bir boyut kazandırmıştır. Mısır'da Tolunoğlu Ahmed tarafından Tolunoğlu Camii, Fâtımîler Dönemi'nde yapılan Ezher Camii Mısır'da inşa edilen ilk yapılar olması açısından önem arz etmektedir[9]. Memlükler Dönemi'nde inşa edilen Baybars Camii mihrap önü kubbeli yapıların ilk örneği olması açısından önemlidir. Karahanlı Dönemi'nde yapılan Diggaron Camii, merkezî plan şemasının uygulandığı ilk örneklerden biridir. Gazneliler tarafından inşa edilen Leşker-i Bazar Camii, Türk-İslam mimarisinde mihrap önü kubbenin uygulandığı örneklerdendir. Büyük Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen İsfahan Mescid-i Cuması eyvanlı, avlulu ve çok ayaklı ulu cami tipinde olması açısından önem kazanmaktadır. Bu plan anlayışı Gülpayegan Mescid-i Cuması ve Zevvare Mescid-i Cuması yapılarında da devam ettirilmiştir[10].

Türk-İslam dönemi cami mimarisinde iki tip plan şeması görülmektedir. Bunlardan birincisi mihrap duvarına paralel olarak gelişen sahınların mihrap önünde bir başka sahınla kesişmesi sonucu ayrılan çok destekli, kubbeli ulu camilerdir. İkincisi ise mihrap duvarına enine gelişen, ortası açık avlulu, eyvanlı, mihrap önü kubbeli ve çok destekli yapılardır. Birinci tip plan şemasına Diyarbakır Ulu Camii ve Bitlis Ulu Camii; İkinci tip plan şemasına ise Malatya Ulu Camii ve Adana Ulu Camii örnekleri verilebilir[11]. Osmanlı mimarisinde ilk yapılar kubbe beden duvarlarına oturmaktadır[12]. Hacı Özbek Camii'nde olduğu gibi mekân içerisinde herhangi bir taşıyıcı bulunmamaktadır. Bununla birlikte Bilecik Orhan Gazi Camii'nde olduğu gibi mekâna dört yönde derin kemerler atılarak mekân genişletme çabasına girişmişlerdir. Bursa merkezinde kalkan duvarlı camiler yapılmıştır[13]. Bununla birlikte erken dönemde çok kubbeli ve destekli yapılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapıların giriş cepheleri anıtsal bir biçimde yapılmıştır. Bezeme daha çok yapıların giriş kapılarında ve iç mekânda mihrapta görülmektedir. Giriş kapıları anıtsal bir şekilde düzenlenmiş olup dışa taşkın ve beden duvarlarından yüksek bir biçimde yapılmıştır[14].

Osmanlı Klasik Dönemi'nde Mimar Sinan'ın yapmış olduğu üst örtü ve strüktür gelişimine göre yapılar inşa edilmiştir. Merkezî kubbe etrafında tek, iki, üç ve dört gibi yarım kubbe eklemeleri uygulanmıştır. Klasik dönem Osmanlı mimarisinde farklı tipte kubbe uygulamaları yapılmıştır. Bunlara örnek olarak Fatih Camii ile başlayan yarım kubbe uygulaması, II. Bayezid Camii'nde görülen iki yarım kubbe, Mihrimah Sultan Camii'nde uygulanan üç yarım kubbe ve Şehzade Camii'nde görülen dört yarım kubbe verilebilir. Bu dönemde kubbelere eklenen yarım kubbe uygulamaları ile birlikte mekân genişletilmiştir. Yapılarda görülen mekân genişletilmesiyle beden duvarları hem geriye çekilmiş hem de incelmiştir. Cephelerde vurgu bütün yüzeye dağılmıştır[15].

Kubbe tipolojisi ile birlikte bu dönemde strüktür tipolojisi de yapılarda uygulanmıştır[16]. Bu tipolojide kubbe ağırlığını taşıyan beden duvarlarından çok destekli kubbe yapılarına kadar uzanan bir uygulama

[8] Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri,* 43.

[9] Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri,* 44.

[10] Yaşar Çoruhlu, *Türk İslam Sanatının ABC'si* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000), 31.

[11] Başak Burak, "Adana Ulu Cami Mihrabı Üzerine Bir Değerlendirme," *Anasay* 14 (2020), 183.

[12] Doğan Kuban, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 130.

[13] Kuban, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları,* 131.

[14] Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2019), 406.

[15] Kuban, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları,* 144.

[16] Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri,* 44.

görülmektedir. Erken dönem Osmanlı mimarisinde cami yapılarındaki kubbenin ağırlığı beden duvarları tarafından taşınmakta olup zaman içerisinde inşa edilen camilerin kubbeleri beden duvarlarından içe taşan taşıyıcılar tarafından desteklenmiştir. Bununla birlikte dört destekli, altı destekli, sekiz destekli ve çok destekli yapılar inşa edilmiştir. Dört destekli yapılara Şehzade Camii, altı destekli olanlara Mihrimah Sultan Camii, sekiz destekli olanlara Edirne Selimiye Camii ve çok destekli yapılara ise Kasımpaşa Piyale Camii örnek verilebilir[17].

Bezeme bu dönemde herhangi bir yerde yoğunlaşmayıp cephenin bütün yüzeyinde görülmektedir. Kompozisyonlarda genel olarak geometrik ve bitkisel bezemeler görülmektedir. Geometrik bezemelerde çarkıfelek formunda kenarları baklava dilimi şeklinde sonsuzluğa gönderme yapan motifler vardır. Bitkisel bezeme olarak genellikle palmet, yaprak, vazo içinden yükselen çiçekler, rumîler, kıvrımlı dallar ve hataî motifleri tercih edilmiştir[18].

2. Türbe Mimarisinin Gelişimi

Türbe, İslam dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir dinî yapıdır. Türbe Arapça "turb" kelimesinden türetilmiştir[19]. 10. yüzyılın başlarında Buhara'da yapılan Samanoğlu İsmail Türbesi mimari ve bezeme bakımdan Karahanlı Dönemi'ni etkilemiştir[20]. Karahanlılar Dönemi'nde Tim Arap Ata Türbesi, Ayşe Bibi Hatun Türbesi, Balacı Hatun ve Celaleddin Hüseyin türbeleri yapılmıştır[21]. Gazneliler Dönemi'nde yapılmış Sengbest, Aslan Cazip ve Sultan Mahmut türbeleri Karahanlı Dönemi'ne göre daha sadedir. Büyük Selçuklular Dönemi'nde inşa edilen Meraga'daki Künbed-i Surh ve Merv'deki Sultan Sencer Türbeleri mimari bezemeleri açısından önemlidir.

Anadolu'da görülen en eski türbe örneklerinden biri Niğde-Aksaray güzergâhında Nenezi Köyü'nde yer alan 12. yüzyıla tarihlendirilen Bekar Sultan Türbesi'dir. Sekizgen bir plana sahip olan türbe üzeri içte kubbe dışta ise piramidal bir külah ile örtülüdür.[22]. Beylikler Dönemi'nde çeşitli plan tipinde türbeler yapılmıştır. Yapılar cenaze katı, mescit katı ve çatıdan oluşmaktadır. Bu yapılara örnek olarak Erzurum Cimcime Hatun Türbesi, Sivas Ahi Emir Türbesi, Sivas Şeyh Hasan Türbesi ve Asık Sultan Türbesi verilebilir. 14. yüzyılda erken dönem Osmanlı türbeleri, İznik ve Bursa'da baldaken planlı tarzında yapılmıştır[23]. İznik Yakup Çelebi ve Saltuk Dede Türbeleri ise baldaken planlı türbeler olarak bilinmektedir[24]. Fatih Sultan Mehmet döneminde türbeler tek katlı olarak yapılmıştır. Mimar Sinan'ın Şehzade Mehmet için yaptığı türbe, renkli taş ve çini bezemeleri ile ön plana çıkan yapılardan biridir. Mimar Sinan'ın Klasik Osmanlı Dönemi'nde inşa ettiği yapılarda farklı uygulamalar geliştirdiği görülmektedir. Örnek olarak Kanuni Sultan Süleyman Türbesi revakları, sütunları ve çift cidarlı kubbesi ile Türk türbe mimarisinde önemli bir yere sahiptir. 18. yüzyıl başlarında cami yapılarında olduğu gibi türbelerde de klasik üslup devam etmiştir. Dönemin sonlarına doğru Barok üslupta türbeler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu türbe yapıları çokgen şeklinde, iki katlı ve kubbelidir. Nuruosmaniye Camii ile türbesi köşeleri kule biçiminde yuvarlatılmış, önünde yuvarlak kemerlerle yapılan revakları bulunmaktadır. I. Mahmud'un 1840 yılında yaptırdığı türbesi, sekizgen planlı olmakla birlikte Ampir üslubunda

[17] Kuban, *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları,* 153.

[18] Turani, *Dünya Sanat Tarihi,* 407.

[19] Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü,* 478.

[20] Yaşar Çoruhlu, *"Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş,"* (İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları, 1998), 48.

[21] Aslanapa, *Türk Sanatı, 284.*

[22] İsmail Orman, "İstanbul'daki XVI. Yüzyıl Türbelerinin Çini Süsleme Programları (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 60.

[23] Ali Kılcı, "Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri," *Vakıflar Dergisi* 29 (2005), 257.

[24] Aslanapa, *Türk Sanatı, 285.*

inşa edilmiştir[25].

3. Şeyh Ethem Çelebi Camii (Beyazıt Bestami Camii) ve Türbesi

Şeyh Ethem Çelebi (Beyazıt Bestami) Tokat'ta yetişen velilerdendir. Hicri 1301 (Miladi 1884) yılında Tokat'ta doğmuştur. Babası, Muînüddin Halil Efendi, annesi Ûmmügülsüm Hatun'dur. Küçük yaştan itibaren dayısı Acebşir Hazretleri'nden ders almıştır. Dayısından aldığı ilim ile bilgi sahibi olmuştur. Şeyh Ethem Çelebi Camii'nde insanlara İslam'ı anlatıp onların doğru yola, din ve dünya saadetine kavuşmaları için çalışmıştır. Şeyh Ethem Çelebi Hazretleri Hicri 1350 [Miladi 1931] tarihinde hayatını kaybetmiştir. Kabri, Zile'de, Musa Fakih türbesindedir[26].

3.1. Caminin ve Türbenin Konumu

Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi, Zile ilçe merkezinde Ali Kadı Mahallesi 26 pafta 177 ada 2 parselde bulunmaktadır (Görsel 1a)[27]. Yapı Alparslan Türkeş Bulvarı'na yakın bir yerde konumlanmıştır (Görsel 1b). Cami ve türbe birbirlerine bitişik nizamda inşa edildiğinden küçük bir külliye havası vermektedir (Görsel 2a). Külliye eğimin az olduğu bir kotta yer almaktadır (Görsel 2b).

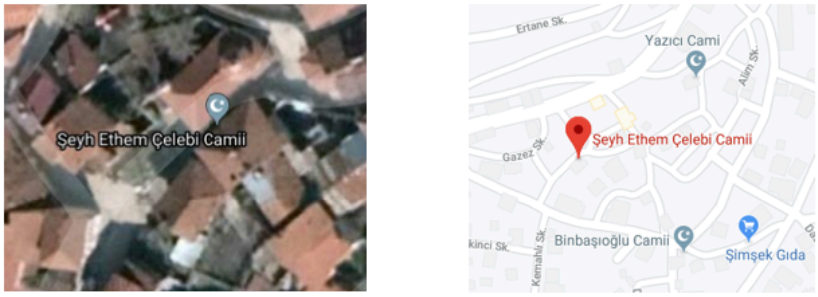

Görsel 1: *Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesinin haritadaki konumu*
Kaynak: googlemaps, 2023

Görsel 2: *Caminin genel görünüşü ve vaziyet planı*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023 ve vaziyet planı Seçkin, "Tokat-Zile'de Geleneksel Evlerden Örnekler, Koruma Sorunları ve Öneriler," 78

[25] Ampir üslubu, 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve mimarlık, diğer dekoratif ve görsel sanatlarda etkisini gösteren bir tasarım akımıdır. Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, 430.

[26] "Bayezid-ı Bistami Kimdir?," Felsefe, erişim 12 Şubat 2023, https://www.felsefe.gen.tr/bayezid-i-bistami-kimdir/

[27] "Şeyh Ethem Çelebi Camii," erişim 20 Mart 2023, https://www.google.com/maps/

3.2. Caminin ve Türbenin Adı ve Tarihî Gelişimi

Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi kaynaklarda Beyazıt Bestami Camii ve Türbesi olarak da geçmektedir. Bununla birlikte türbe Musa Fakih Türbesi olarak da bilinmektedir[28]. Beyazıt Bestami Camii ve Şeyh Ethem Türbesinin mülkiyeti Şeyh Ethem Çelebi Camii Vakfına aittir. Yapı Eretnaoğulları Beyliği zamanında bir külliye olarak inşa edilmiştir. Türbe, caminin kuzeydoğusunda konumlanmıştır. Cami ve türbe 14. yüzyılda inşa edilmiştir. Yapının Hicri 1206 ve 1305 yılına tarihlendirilen iki bilgilendirme tabelası vardır[29] (Görsel 3a). Bilgilendirme tabelaları yapının giriş cephesinde yer almaktadır. Tabelalardan biri İngilizce yazılmıştır (Görsel 3b). İngilizce yazılan bilgilendirme tabelası biraz siliktir. Duvardaki levhada cami ve türbenin 2004 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldığı yazmaktadır. Doğu, batı ve güney cephesi sokağa bakan yapının minaresi yapının kuzeyinde yer almaktadır. Günümüzde yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri yapılmaktadır[30].

a

b

Görsel 3: *Şeyh Ethem Çelebi Camii Türkçe (a) ve İngilizce (b) bilgilendirme tabelaları*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

3.3. Cami ve Türbenin Plan Tipleri

Cami kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Görsel 4a–4b). Yapının üst örtüsü üç yöne eğimli olup alttan ahşap kaplamalı, dıştan kiremit örtülü ve kırma çatı biçiminde yapılmıştır (Görsel 4c–4d). Saçaklar dışa doğru geniş tutulmuş olup alttan ahşap kaplamalıdır. Üst çatının ağırlığı yapının beden duvarları tarafından desteklenmektedir. Çatı cami tarafının olduğu mekâna hâkimdir. Yapının kuzey kısmı bahçe ve park olarak düzenlenmiştir. Minare caminin kuzeybatı kısmında konumlanmış olup bahçe içerisinde yer almaktadır. Minare silindirik gövdeli ve tek şerefelidir, üzerinde kubbesi ve alemi bulunmaktadır.

[28] Altındal, *Zela'dan Zile'ye Yolculuk,* 324.

[29] Seçkin, "Tokat – Zile'de Geleneksel Evlerden Örnekler, Koruma Sorunları ve Öneriler," 77.

[30] Restorasyon çalışmaları Başaran Mimarlık tarafından yapılmaktadır. Çalışmalar 2024 yılında başlamıştır.

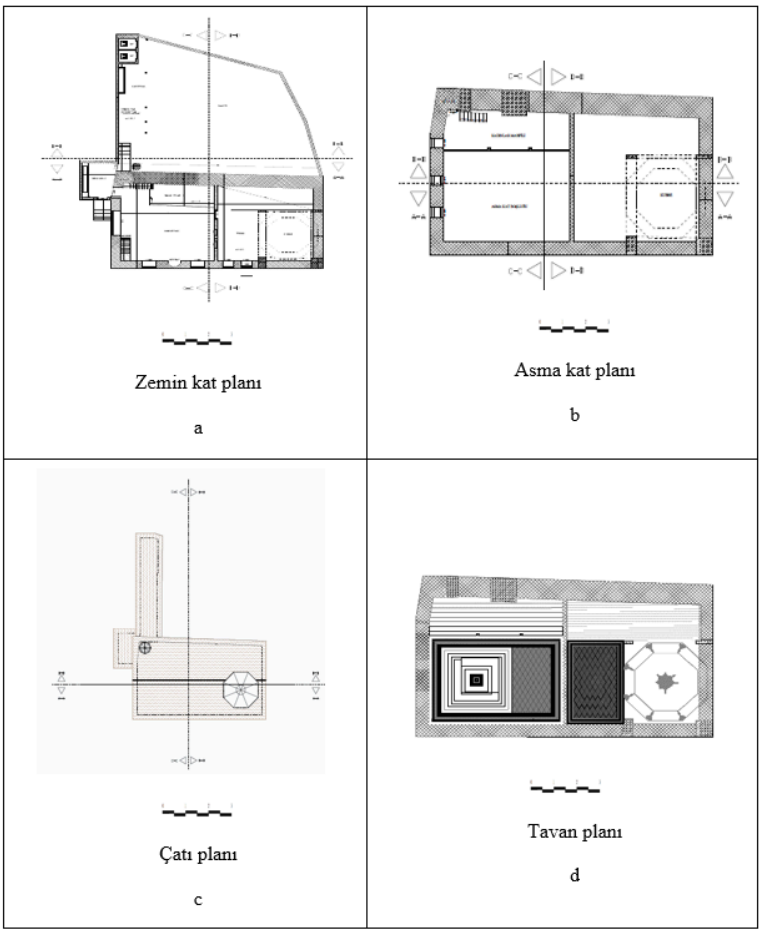

Görsel 4: *Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesinin planları*
Kaynak: Çizim: U. Demirbağ, 2023

Türbe, camiye bitişik bir şekilde yapılmış olup sekizgen planlıdır. Yapının üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ağırlığı yapının beden duvarları tarafından desteklenmektedir. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmış olup kubbe kasnağı yüksek tutulmuştur. Osmanlı Dönemi'nde cami ve türbe mimarisinde daha büyük kubbeler yapılmıştır[31]. Çeşme ise türbe duvarına bitişik bir nizamdadır. Yapı türbeye bitişik bir şekilde yapıldığı için planda gözükmemektedir. Çeşmenin üzerinde herhangi bir tarih yazılı değildir.

3.4. Cami ve Türbenin Cephe Biçimlenişi

Cami tek katlı inşa edilmiş olmakla birlikte üst örtü çatı şeklindedir. Yapının güney cephesinde iki pencere bulunmaktadır (Görsel 5a). Kuzey cephesi bir bahçeye açılmaktadır (Görsel 5b)]. Doğu cephesi sağırdır (Görsel 5c). Caminin girişi batı cepheden sağlanmaktadır. Caminin batı cephesinde altta bir, üstte ise üç pencere yer almaktadır (Görsel 5d). Giriş kapısı ahşaptan tek kanatlı yapılmış olup üst kat pencereler ahşaptan alt kat pencereleri ise PVC şeklindedir. Alt kat pencerelerinde demir parmaklıklar vardır. Üst kat pencerelerinde herhangi bir demir parmaklık bulunmamaktadır (Görsel 6a–6d)]. Yapının duvarlarının bazı bölgelerinde sıva dökülmüştür. Türbeye giriş cami içinden yapılmakla birlikte güney cepheden de yapılmaktadır. Türbenin üst örtü kubbe kasnağı yüksek tutulmuştur. Bununla birlikte kubbe kasnaklarında dikdörtgen şeklinde ahşaptan yapılmış pencereler yer almaktadır. Yapının güney cephesinde bir kapı ve iki pencere vardır. Doğu cephesinde ise herhangi bir pencere bulunmamaktadır.

[31] Meltem Özçaki, "Kubbenin Cami Mimarisindeki Yeri ve Önemi," *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 7/44 (2018), 384, DOI: 10.7816 /idil-07-44-04.

Güney görünüşü

a

Güney görünüşü

a

Kuzey görünüşü

b

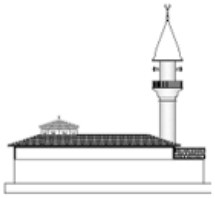

Kuzey görünüşü

b

Doğu görünüşü

c

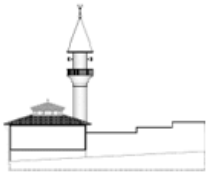

Doğu görünüşü

c

Görsel 5: *Cami ve türbe bölümünün cephe ve üst örtü görünüşleri*
Kaynak: Fotoğraf ve Çizim: U. Demirbağ, 2023

Yapının duvarlarının alt katları taştan, üst katları ahşap çatkı arası kerpiç dolgu tekniği ile inşa edilmiştir. Yapının güney cephesi yol kotu ve eğimin azalmasından dolayı daha alçak konumdadır. Kuzey bölümü ise güneye göre daha yüksektir.

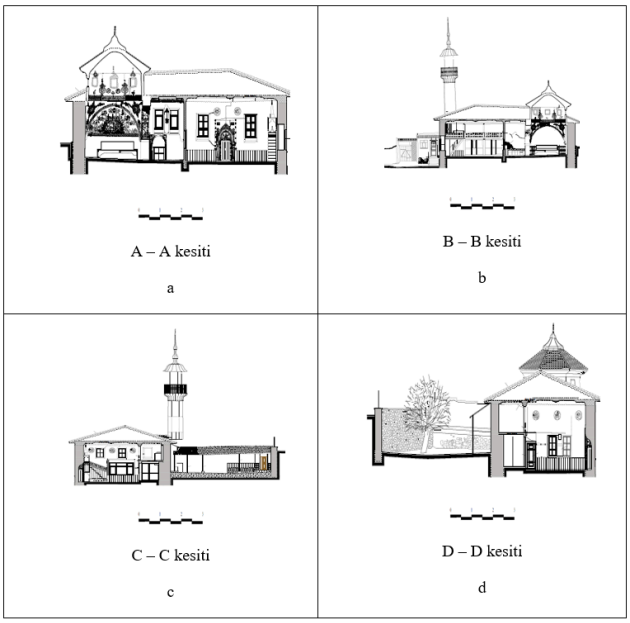

Görsel 6: *Cami ve türbenin kesitleri*[32]
Kaynak: Zile Aktif Mimarlık Mühendislik arşivi, 2022

Minare yapının kuzey cephesinde konumlanmıştır. (Görsel 7). Türbenin girişi beşik kemerli ve kapısı ahşaptan yapılmıştır (Görsel 8). Giriş kapısı üç yönden mermer kaplama ile çevrelenmektedir. Caminin giriş bölümü yol kotundan dolayı biraz aşağıda kalmıştır (Görsel 9). Pencereler ahşaptan yapılmış olup bezemesizdir (Görsel 10). Türbenin kubbesi sekizgen formdadır (Görsel 11). Kubbe içten sıvalı, dıştan kiremit örtülü, üzeri kurşun kaplıdır. Saçaklar dışa geniş tutulmuş olup alttan ahşap kaplamalıdır. Duvarların sıvalarında bozulmalar ve dökülmeler görülmektedir. Benzer durumlar kubbe kasnağında da görülmektedir.

Görsel 7: *Minareden görünüş*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

[32]Yapının kesitleri Zile Aktif Mimarlık Mühendisliğin arşivinden alınmıştır. Kesitler 12.09.2024 tarihinde Zile Aktif Mimarlık Mühendisliği tarafından verilen izinle çalışmada kullanılmıştır.

Görsel 8: *Türbe girişinin görünüşü*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Görsel 9: *Giriş kapısının görünüşü*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Görsel 10: *Pencere görünüşleri*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Görsel 11: *Türbenin kubbe görünüşü*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

3.5. Cami ve Türbenin Bezeme Özellikleri

Camide bezeme genellikle mihrap ve tavanlarda yoğunlaşmaktadır. Özellikle mihrabı üç yönden çevreleyen bitkisel bezemeli bir bordür kuşağı uzanmaktadır. Bu bitkisel bezemeler mavi zemin üzerine altın yaldız şeklinde yapılmıştır. Bitkisel bezeme olarak daha çok gülçe, penç, kıvrımlı dallar ve palmetler tercih edilmiştir (Görsel 12a–12b).

Caminin tavanın ahşap çıtalı olup düz tavandır. Kenarları ise baklava dilimi şeklinde yapılmış olup geometrik bezemelidir. Tavanda beyaz zemin üzerine mavi ton uygulanmıştır. Tavanın pervazları baklava dilimi şeklindedir (Görsel 12c). Minber ve vaaz kürsüsü bezemesizdir (Görsel 12d). Harim kısmının duvarlarının batı ve doğu cephesinde üç levha, güney cephesinde ise iki levha bulunmaktadır (Görsel 12e, Görsel 12f). İç mekân duvarlarında su basman seviyesine kadar ahşap lambri yapılmıştır. Caminin iç mekân duvarları bezemesizdir.

Harim görünüşü

a

Mihrabın görünüşü

b

Ahşap çıtalı düz tavan

c

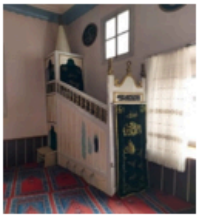

Minber görünüşü

d

Levhaların görünüşleri

e

Levhaların görünüşleri

f

Görsel 12: *Caminin iç mekânı*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Türbe bölümünün bezemesi camiye göre daha yoğundur (Görsel 13a). Özellikle türbenin iç mekân duvarlarında yoğun bir şekilde bitkisel bezemeler görülmektedir. Kubbenin tam ortasında şemse formu bulunmaktadır. Motifler ve bezemeler genellikle bir form içinde yer almaktadır. Kubbe eteklerinde ve kasnaklarında bitkisel bezemeler ve levhalar vardır. Kubbe eteğinde palmet motifleri ve içlerinde kıvrık dal ve rumi motifler vardır. Kemerler arasındaki üçgen alanlara barok madalyonlar yerleştirilmiştir. Madalyonların altında ayaklı bir meyve tabağı içerisinde büyük bir karpuz yer almaktadır[33] (Görsel 13b). Türbenin duvarlarında kabri bulunan kişilerin bilgileri yazmaktadır (Görsel 13c). Türbenin kemerlerinde salkım söğüt, serviler ve dekoratif bitkiler yer almaktadır (Görsel 13d). Türbenin duvarına çizilen Kâbe'nin her iki yanında kademeli olarak geriye doğru gittikçe küçülen evler ve ağaç dekorlarıyla Mekke şehri verilmiştir. Bununla birlikte cami motifleri de görülmektedir (Görsel 13e, 13g). Kubbeye geçiş pandantiflerde de benzer şekilde bitkisel bezemeler vardır. Kubbeye geçişlerde barok madalyonlar içerisinde ilk dört halifenin isimleri görülmektedir. Kubbe kasnağının bittiği yerde silmelerde yeşil ve turuncu tonlarında bitkisel motifler yer almaktadır. Kemerlerde de yoğun şekilde bitkisel bezemeler vardır (Görsel 13h, 13i). Yapının duvarlarında Kur'an-ı Kerim'de bulunan ayet ve hadislerle ilgili yazı bezemeleri de bulunmaktadır (Görsel 13j, 13k).

[33]Cantay, *Zile'li Emin Usta'nın Bilinmeyen İki Eseri, 498.*

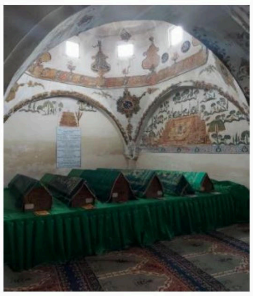

Türbe iç mekân görünüşü

a

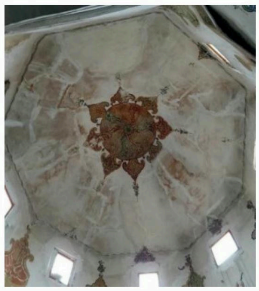

Kubbe görünüşü

b

Türbede kabri bulunan kişiler

c

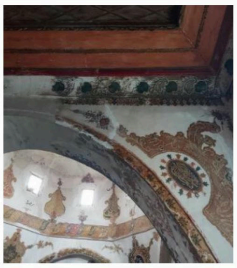

Kemerlerde bitkisel bezemeler

d

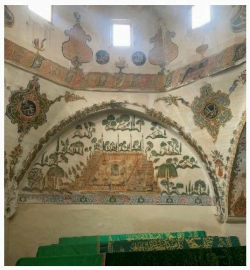

Duvarlardaki ağaç ve yaprak motifleri

e

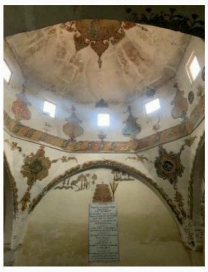

Duvardaki bitkisel bezemeler

f

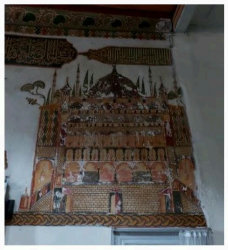

Cami motifleri

g

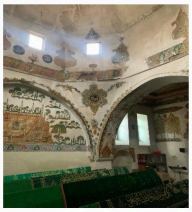

Pandantiflerdeki bitkisel bezemeler

h

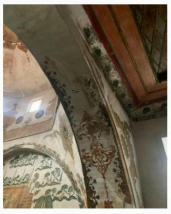

Kemerlerdeki ağaç ve yaprak motifleri

ı

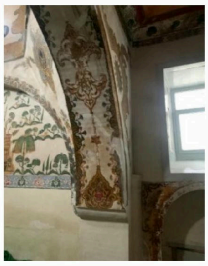

Kemerlerdeki ağaç ve yaprak motifleri

i

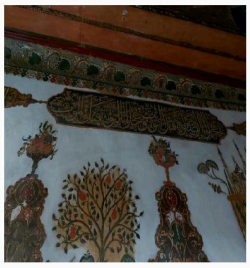

Duvarlardaki ağaç motifleri

j

Duvarlardaki ağaç motifleri

k

Görsel 13: *Türbenin bitkisel bezemeli iç mekân görünüşleri*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Türbenin kubbe yanında bulunan tavan bölümü ahşap çıtalı baklava dilimi şeklinde geometrik bezemelidir (Görsel 14a). Türbenin giriş kapısının kemerlerinde sonsuzluğu ifade eden dal ve yaprak motifleri uzanmaktadır (Görsel 14b). Türbenin içerisinde duvarda bir mumluk (Görsel 14c) ve cami ile arasındaki geçişi sağlayan kapının ortasında beyaz zemin üzerine sarı tonda yapılmış geometrik bir bezeme yer almaktadır (Görsel 14d).

Geometrik bezemeli tavan

a

Türbenin giriş bölümü

b

Mumluk görünüşü

c

Cami ile türbe arasındaki bağlantıyı sağlayan kapı

d

Görsel 14: *Türbenin iç mekân diğer görünüşleri*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Çeşme, türbe duvarına bitişik yapılmış olup tek cephelidir (Görsel 15a). Çeşmenin önünde uzunca dikdörtgen formlu bir teknesi (yalağı) vardır (Görsel 15b). Çeşmede herhangi bir bezeme ögesi bulunmamaktadır. Çeşmenin tekne kısmı bozulmalar sebebiyle üç parçaya ayrılmıştır. Çeşmenin korunması için müdahale edilmesi gerekmektedir. Öncelikle hazne kısmının raspası yapılmalıdır.

Şeyh Ethem Çelebi çeşmesi

a

Çeşme haznesi

b

Görsel 15: *Şeyh Ethem Çelebi çeşmesi*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Değerlendirme

Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi ile ilgili araştırmalar sonucunda yapının mimari kareye yakın dikdörtgen şeklinde yapılması ve bezeme özelliklerinin farklı bölgelerde yer alan kırsal dokulardaki cami ve türbe mimarisine ait yapılarla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir (Görsel 16a). Cami ve türbenin bir arada olması bir külliye özelliği göstermektedir. Bu yapılara benzer olarak (Tokat Zile) Boyacı Hasanağa Camii, (Tokat Zile) (Görsel 16b), Alacamescit Camii (Görsel 16c), (Kars Merkez) Alçılı Köyü Camii (Görsel 16d), (Ankara Haymana) Karahoca Köyü Camii (Görsel 16e), ve (Trabzon Of) Cumapazarı Camiini (Görsel 16f) gösterebilir.

Şeyh Ethem Çelebi Camii

a

Tokat Zile Boyacı Hasanağa Camii

b

Tokat Zile Alacamescit Camii

c

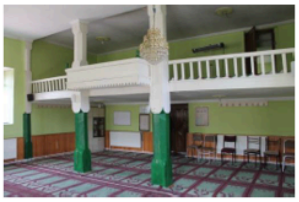

Kars Merkez Alçılı Köyü Camii

d

Ankara Haymana Karahoca köyü Camii

e

Trabzon Of Cumapazarı Camii

f

Görsel 16: *Kareye yakın dikdörtgen planlı camilerin görünüşleri*
Kaynak: c. (U. Demirbağ, "Zile'deki Cami Yapılarından Örnekler," 309); d. (M. Arslan, "Kars'ın Ahşap Destekli Köy Camileri," 581); e. (M. Karaaslan, "Ankara'da Korunması Gerekli Bir Köy Camisi: Karahoca Köyü Camisi," 175); f. (E. Kazaz ve Ö. İskender Tuluk, "Trabzon Bölgesi Kırsal Camileri," 221)

Şeyh Ethem Çelebi türbe bölümünün üzerinin kubbe ile örtülü olması (Görsel 17a), (Amasya Merkez) Hızır İlyas Türbesi (Görsel 17b), (Burdur Yeşilova) Onocak Veli Dede Türbesi (Görsel 17c), (Amasya Merkez) Hamdullah Efendi Türbesi (Görsel 17d), (Amasya Merkez) Selamet Hatun Türbesi (Görsel 18a), (Tokat Zile) Şeyh Nusrettin Türbesini (Görsel 18b), ile benzerlik göstermektedir.

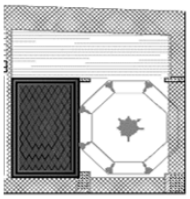

Şeyh Ethem Çelebi Türbesi

a

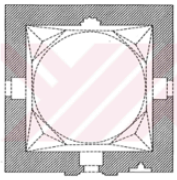

Amasya Merkez Hızır İlyas Türbesi

b

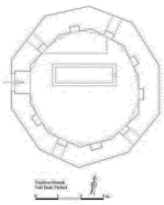

Burdur Yeşilova Onocak Veli Dede Türbesi

c

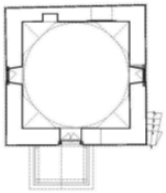

Amasya Merkez Hamdullah Efendi Türbesi

d

Görsel 17: *Kare planlı olan türbeler*

Kaynak: b. (Z. Kübra Ketil, "Amasya Türbeleri," 175); c. (S. Atasoy, "Burdur'un İlçelerindeki Türk Dönemi Eserleri," 215); d. (Z. Kübra Ketil, "Amasya Türbeleri," 183)

Amasya Merkez Selamet Hatun türbesi

a

Tokat Zile Şeyh Nusrettin Türbesi

b

Görsel 18: *Üzeri kubbe ile örtülü olan türbeler*

Kaynak: a. (Z. Kübra Ketil, "Amasya Türbeleri," 175), b. (H. Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi," 433

Caminin iki katlı ve üst örtünün kırma çatı şeklinde yapılması (Görsel 19a), (Tokat Zile) Şeyh Nusrettin Köyü Camii (Görsel 19b), (İznik Elmalı) Ahşap Camii (Görsel 19c), (Çorum Merkez) Üçköy Köyü Camii (Görsel 19d), (Artvin Borçka) Düzköy Merkez Camii (Görsel 19e) ve (Samsun Çarşamba) Turgutlu Camii (Görsel 19f) örnekleri ile benzerlik kurmayı sağlamaktadır.

Şeyh Ethem Çelebi Camii

a

Tokat Şeyh Nusrettin Köyü Camii

b

İznik Elmalı Ahşap Camii

c

Çorum Merkez Üçköy Köyü Camii

d

Artvin Borçka Düzköy Merkez Camii

e

Samsun Çarşamba Turgutlu Camii

f

Görsel 19: *İki katlı ve üst örtü kırma çatı şeklinde olan camiler*

Kaynak: b. (E. Saka Akın, A. Ercan Kalınbayrak ve E. Yaprak Başaran, "Tokat-Zile Şeyh Nusrettin Türbesi ve Camisi," 85); c. (H. Aydın ve Z. Sevgen Perker, "İznik Elmalı Ahşap Cami Yapısal Özellikleri," 39); d. (Ç. Karaçay, "Çorum Üçköy Cami: Mimari ve Süsleme Özellikleri," 522); e. (D. Taşkan, "Artvin İli Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler," 216); f. (M. Aydın, "Samsun ve Amasya'da Bulunan Selçuklu ve Osmanlı Dönemine ait Bazı Camilerin Ahşap Kapılarının Malzeme ve Yapım Tekniği Açısından İncelenmesi," 17)

Zile ilçe merkezinde yer alan Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi mimari ve bezeme yönünden Türk İslam Sanatı açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle cami ve türbenin iç mekân cephelerinde yer alan duvar resimlerindeki çeşitli kompozisyonlar mimari bezeme açısından zenginlik göstermektedir. Cami bölümünde bezeme mihrapta ve tavanlarda yer almaktadır (Görsel 20a). Mihrabı üç yönden çevreleyen bitkisel bir bordür kuşağı uzanmaktadır. Tavanda ahşaptan çıtakâri tekniğiyle yapılmış baklava dilimi şeklinde geometrik bezemeler bulunmaktadır. Şeyh Ethem Çelebi Camii mihrabının çevresinde bitkisel bordürlerin bulunması (Kars Merkez) Akdere Köyü Camii (Görsel 20b), (Ankara Haymana) Karahoca Köyü Camii (Görsel 20c), (Denizli Pamukkale) Belenardıç Köyü Camii (Görsel 20d), (İznik Elmalı) Ahşap Camii (Görsel 20e), ve (Erzurum Ilıca) Aşağı Canören Köyü Camii yapılarına benzemektedir (Görsel 20f).

Şeyh Ethem Çelebi Camii

a

Kars Merkez Akdere Köyü Camii

b

Ankara Haymana Karahoca Köyü Camii

c

Denizli Pamukkale Belenardıç Köyü Camii

d

İznik Elmalı Ahşap Camii

e

Erzurum Ilıca Aşağı Canören Köyü Camii

f

Görsel 20: *Cami mihraplarının görünüşleri*

Kaynak: b. (M. Arslan, "Kars'ın Ahşap Destekli Köy Camileri," 580); c. (M. Karaaslan, "Ankara'da Korunması Gerekli Bir Köy Camisi: Karahoca Köyü Camisi," 177); d. (Ş. Çakmak, "Belenardıç (Torapan) Köyü Camii (Güney/Denizli)," 3); e. (H. Aydın ve Z. Sevgen Perker, "İznik Elmalı Ahşap Cami Yapısal Özellikleri," 43); f. (B. M. Gökler, "Karadeniz Geleneğinde Erzurum/Ilıca Aşağı Canören Köyü Cami," 15)

Şeyh Ethem Çelebi Camii tavanının ahşap çıtalı ve baklava dilimi şeklinde geometrik bezemeli olması çevre bölgelerde yer alan bazı cami tavanlarına benzemektedir (Görsel 21a). Bu yapılar (Balıkesir Burhaniye) Ağacık Köyü Camii (Görsel 21b), (Artvin Orta) Hopa Camii (Görsel 21c), (Trabzon Of) Serindere Mahallesi Camii (Görsel 21d)];, ve (Erzurum Ilıca) Aşağı Canören Köyü Camii'dir (Görsel 21e). Bununla birlikte bu tip tavan biçimleri geleneksel Türk evlerinin tavanlarında da görülmektedir. Zile ilçe merkezinde yer alan Tokat Zile Göynücekli evinin ahşap tavanları örnek olarak verebilir (Görsel 21f).

Şeyh Ethem Çelebi Camii

a

Balıkesir Burhaniye Ağacık Köyü Camii

b

Artvin Orta Hopa Camii

c

Trabzon Of Serindere Mahallesi Camii

d

Erzurum Ilıca Aşağı Canören Köyü Camii

e

Tokat Zile Göynücekli Evi

f

Görsel 21: *Cami tavanlarının görünüşleri*

Kaynak: b. (H. Sözlü, "Balıkesir Burhaniye'de Ağacık Köyü Cami ve Tasvirleri," 507); c. (D. Taşkan, "Artvin İli Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler," 154); d. (Y. Sarı, "Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri," 159); e. (B. M. Gökler, "Karadeniz Geleneğinde Erzurum/Ilıca Aşağı Canören Köyü Cami," 15); f. (U. Demirbağ, "Zile Geleneksel Konutların Cephe Biçimlenişi," 143)

Şeyh Ethem Çelebi Camii minberi ahşap çıtalıdır (Görsel 22a). Bu yönüyle (Denizli Çardak) Gemiş Köyü Pınar Camii (Görsel 22b), (Tokat Zile) Şeyh Nusrettin Camii (Görsel 22c), (Ankara Haymana) Karahoca Köyü Camii (Görsel 22d), (Çorum Merkez) Üçköy Köyü Camii (Görsel 22e), ve (Trabzon Of) Mithat Paşa Mahallesi Camii, minberlerine benzemektedir (Görsel 22f).

Şeyh Ethem Çelebi Camii

a

Denizli Çardak Gemiş Köyü Pınar Camii

b

Tokat Zile Şeyh Nusrettin Köyü Camii

c

Ankara Haymana Karahoca Köyü Camii

d

Çorum Merkez Üçköy Köyü Camii

e

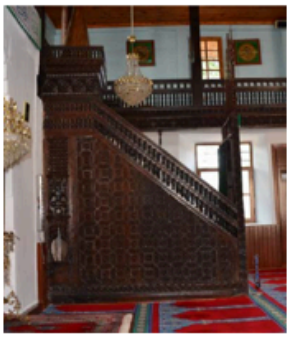

Trabzon Of Mithat Paşa Mahallesi Camii

f

Görsel 22: *Ahşap çıtalı minberlerin görünüşleri*

Kaynak: b. (K. Pektaş, "Çardak ve Çevresindeki Türk Devri Eserleri Üzerine Bir Araştırma," 443); c. E. Saka Akın, A. Ercan Kalınbayrak ve E. Yaprak Başaran, "Tokat-Zile Şeyh Nusrettin Türbesi ve Camisi," 82); d. (M. Karaaslan, "Ankara'da Korunması Gerekli Bir Köy Camisi: Karahoca Köyü Camisi," 174); e. (Ç. Karaçay, "Çorum Üçköy Cami: Mimari ve Süsleme Özellikleri," 528); f. (Y. Sarı, "Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri," 62)

Türbe duvarlarında yoğun bir şekilde bitkisel bezemeler görülmektedir. Bitkisel bezeme olarak ağaç motifi, uzayan dallar, yaprak ve rûmi motifler çizilmiştir (Görsel 23a). Bu bezemelerin benzerleri (Giresun Yağlıdere) Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camii (Görsel 23b), (Tokat Zile) Şeyh Eylük Türbesi (Görsel 23c), (Tokat Zile) Şeyh Nusrettin Türbesi (Görsel 23d), (Sivas Yıldızeli) Şeyh Halil Türbesi duvar resimlerinde de görülmektedir (Görsel 23e).

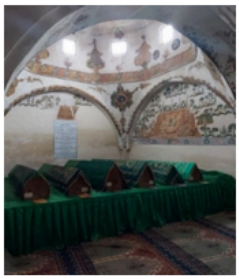

Şeyh Ethem Çelebi Türbesi

a

Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Hacı Abdullah Camii

b

Tokat Zile Şeyh Eylük Türbesi

c

Tokat Zile Şeyh Nusrettin Köyü Türbesi

d

Sivas Yıldızeli Şeyh Halil Türbesi

e

Görsel 23: *Cami ve türbelerin duvarlarında bulunan bitkisel bezemeler*
Kaynak: b. (G. İltar, "Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camisi Duvar Resimleri," 72); d. (E. Saka Akın, A. Ercan Kalınbayrak ve E. Yaprak Başaran, "Tokat-Zile Şeyh Nusrettin Türbesi ve Camisi," 81); e. (T. Uzun, "Sivas Yıldızeli Şeyh Halil Türbesi," 1845)

Tablo 1: *Şeyh Ethem Çelebi Camii ve Türbesi bezemelerinin konu, şekil/biçim ve kullanıldığı yer açısından tipolojisi*
Kaynak: U. Demirbağ, 2023

Konu	Şekil/Biçim	Kullanıldığı Yer
Baklava dilimi şeklinde geometrik bezeme	Beyaz ve mavi tonları	Cami tavanı
Palmet, kıvrımlı dallar, bordürler ve yapraklar şeklinde bitkisel bezeme	Mavi zemin üzerine altın yaldız	Cami mihrabı
Şemse motifi	Beyaz zemin üzerine altın yaldız	Türbe kubbesi
Kıvrımlı dallar ve yapraklar	Beyaz zemin üzerine yeşil tonları	Türbe iç mekân duvarları
Kıvrımlı dallar ve yapraklar	Beyaz zemin üzerine yeşil tonları	Türbe kemerleri
Cami motifi	Beyaz zemin üzerine sarı ve turuncu tonları	Türbe iç mekân duvarları
Şemse, kıvrımlı dallar ve levhalar	Sarı, yeşil ve mavi tonları	Türbe kubbeye geçişteki pandantifler
Ağaç motifleri	Sarı ve yeşil tonları	Türbe iç mekân duvarları
Kıvrımlı dallar ve yapraklar	Sarı ve yeşil tonları	Türbe giriş bölümü

Cami ve türbe bölümünün restorasyonu için onarım müdahaleleri yapılmaktadır. Cami ve türbe yapısının günümüzde rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri yapılıp gerekli yerlerden izinler alınmış maddi ve manevi destekli günümüzde restorasyonu yapılmaktadır. Yapının restorasyonu Vakıflar Genel Müdürlüğü

tarafından desteklenmektedir. Yapının duvarlarındaki sıva döküntüleri raspası yapılarak temizlenmelidir. Caminin pencere ve kapıları değiştirilmiş olup benzer şekilde ahşaptan özgün pencere ve kapı yapılması gerekmektedir. Korozyona uğramış olan pencere parmaklıkları yenilenmelidir. Türbenin iç mekân duvarlarının raspası yapılarak temizlenmelidir. Çeşmenin tekne kısmındaki görülen ayrılmaların raspası yapılarak derzleri doldurulup sıvalarının yapılması gerekmektedir. Bu gibi yapıların restorasyonların yapılıp korunması, sürdürebilirliğinin sağlanması kültürel miras açısından önem arz etmektedir.

Sonuç

18. yüzyılda sivil yapılarda görülmeye başlayan geometrik ve bitkisel bezemeler, günümüze gelinceye kadar artma eğilimi göstermiştir. Özellikle bu bezemeler sadece sivil yapılar ile sınırlı kalmayıp dinî yapılarda da görülmüştür. Ancak dinî yapılarda kullanılan tasvirlere, büyük şehirlerden ziyade merkezden uzak, küçük ilçe merkezlerinde yer alan camilerde rastlanılmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen Şeyh Ethem Çelebi (Beyazıt Bestami) Camii ve Türbesi mimari kuruluş bakımından, kırma çatılı, düz ahşap tavanlı ve bağdâdî bir ahşap kubbeyle örtülü bir plana sahiptir. Bu tür mimari kuruluşa sahip camiler 18. yüzyılda artmıştır. Özellikle türbenin iç mekânında yer alan bitkisel bezemeler ve duvar resimlerinde plastik değeri yüksek tasvirler bulunmaktadır. Konuların işlenişindeki teknik ve bezeme programındaki motifler Batılılaşma döneminin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Konu repertuarını oluşturan Kâbe, manzara betimlemeleri, sandukalı ve meyveli ağaç, servi, başaklar ve ağaç gibi tasvirler, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadar birçok sivil ve dinî mekânda kullanılmıştır. Yapı mimari özelliklerinden ziyade, batılılaşma dönemi bezeme ve duvar resimleriyle dikkat çekmektedir.

Zile ilçe merkezinde yer alan yapı özellikle türbe bölümünde bulunan bitkisel bezemeleri ve duvar resimleri ile bölge için tekil bir örnek olması sebebiyle koruma altına alınıp restorasyonu gerçekleştirilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Teşekkür Makale kapsamında incelenen yapının kesit projelerine izin verdikleri için Zile Aktif Mimarlık Mühendisliğine teşekkürlerimi arz ederim.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.
Acknowledgement I would like to thank Zile Aktif Architectural Engineering for allowing the section projects of the structure examined within the scope of the article.

Yazar Bilgileri / Author Details
Uğur Demirbağ (Dr. Öğr. Üyesi)
[1] Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Çankırı, Türkiye
0000-0001-8471-7348 ugurdemirbag@karatekin.edu.tr

Kaynakça | References

Akın, Ahmet. "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2016): 177-209

Akın, Emine Saka, Aygün Ercan Kalınbayrak ve Elif Yaprak Başaran. "Tokat-Zile Şeyh Nusrettin Türbesi ve Camisi." *Vakıflar Dergisi* 47 (2017): 67-98

Altındal, Bekir. *Zela'dan Zile'ye Yolculuk.* İstanbul: Bayram Yayıncılık, 2011

Arslan, Muhammet. "Kars'ın Ahşap Destekli Köy Camileri." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26 (2020): 577-614

Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı.* İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1997

Atak, Erkan. *Zile'deki Osmanlı Camileri.* Tokat: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012

Atasoy, Serkan. "Burdur'un İlçelerindeki Türk Dönemi Eserleri." Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2013

Aydın, Hasan ve Z. Sevgen Perker. "İznik Elmalı Ahşap Camii Yapısal Özellikleri." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2015): 37-47. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/7062

Aydın, Mustafa. "Samsun ve Amasya'da Bulunan Selçuklu ve Osmanlı Dönemine Ait Bazı Camilerin Ahşap Kapılarının Malzeme ve Yapım Tekniği Açısından İncelenmesi." Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2023

Bayhan, Ahmet Ali. *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri.* Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019

Burak, Başak. "Adana Ulu Cami Mihrabı Üzerine Bir Değerlendirme." *Anasay* 14 (2020): 177-209

Cantay, Gönül. "Zile'li Emin Usta'nın Bilinmeyen İki Eseri." *Bedrettin Cömert'e Armağan.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980, 497-507

Çakmak, Şakir. "Belenardıç (Torapan) Köyü Camii (Güney/Denizli)." *Sanat Tarihi Dergisi* 7 (1994): 19-26

Çal, Halit. "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi." *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu.* Ankara: Gelişim Matbaası Yayınları, 1987, 427-461

Çoruhlu, Yaşar. *"Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş."* İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları, 1998

Çoruhlu, Yaşar. *Türk İslam Sanatının ABC'si.* İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000

Demirbağ, Uğur ve Serpil Seyfi. "Elbaşoğlu Cami Mimari ve Süsleme Programı." *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı (İstanbul 03-05 Mayıs 2018).* Ed. Mehmet Ali Karaman. İstanbul: Gece Yayınları, 2018, 461-469

Demirbağ, Uğur. "Kırsal Mimari Mirasın Korunmasında Yüzeysel Bir Araştırma: Şeyh Nusrettin Köyü Örneği." *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Güncel Tartışmalar.* Ankara: Platanus Publishing, 2002, 321-329

Demirbağ, Uğur. "Zile'de Geleneksel Konutların Cephe Biçimlenişi." *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2018): 140-153

Demirbağ, Uğur. "Zile'deki Cami Yapılarından Örnekler." *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II.* İzmir: Serüven Yayınevi, 2022, 305-319

Felsefe. "Bayezid-ı Bistami Kimdir?" Erişim 12 Şubat 2023, https://www.felsefe.gen.tr/bayezid-i-bistami-kimdir

Gökler, Burak Muhammet. "Karadeniz Geleneğinde Erzurum/Ilıca Aşağı Canören Köyü Cami." *Sanat Tarihi Yıllığı* 32 (2023): 1-26. DOI: 10.26650/sty.2023.123408

Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü.* İstanbul: Yem Yayınları, 2019

İltar, Gazanfer. "Tekke Köyü Hacı Abdullah Halife Camisi Duvar Resimleri." *Vakıflar Dergisi* 42 (2014): 69-80

Karaaslan, Muzaffer. "Ankara'da Korunması Gerekli Bir Köy Camisi: Karahoca Köyü Camisi." *Ankara Araştırmaları Dergisi* 9 (2021): 171-185. https://dx.doi.org/10.5505/jas.2021.9665

Karaçay, Çiğdem. "Çorum Üçköy Köyü Cami: Mimari ve Süsleme Özellikleri." *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 12 (2019): 521-538. doi: 10.17218/hititsosbil.60872

Kaya, Aslı. "Sivas İl Merkezinde Türk Devri Türbe Mimarisi." Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2007

Kazaz, Emriye ve Ömer İskender Tuluk. "Trabzon Bölgesi Kırsal Camileri." *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi* 38 (2021): 207-240. http://dx.doi.org/10.4305/metu.jfa.2021.2.

Ketil, Zeynep Kübra. "Amasya Türbeleri." Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019

Kılcı, Ali. "Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri." *Vakıflar Dergisi* 29 (2005): 255-286

Kuban, Doğan. *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004

Orman, İsmail. "İstanbul'daki XVI. Yüzyıl Türbelerinin Çini Süsleme Programları." Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999

Öney, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV – XV. YY. (1300-1453).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007

Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt. "Cami – Dinî ve Sosyokültürel Tarihi." *TDV İslam Ansiklopedisi.* 8. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 46-56

Özçaki, Meltem. "Kubbenin Cami Mimarisindeki Yeri ve Önemi." *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 44 (2018): 383-402. Erişim 15 Ekim 2023. DOI: 10.7816 /idil-07-44-0

Pektaş, Kadir. "Çardak ve Çevresindeki Türk Devri Eserleri Üzerine Bir Araştırma." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25 (2013): 419-459

Sarı, Yavuz. "Trabzon'un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri." Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016

Seçkin, Adnan. "Tokat-Zile'de Geleneksel Evlerden Örnekler, Koruma Sorunları ve Öneriler." Yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2018

Sözlü, Halil. "Balıkesir Burhaniye'de Ağacık Köyü Cami ve Tasvirleri." *Turkish Studies* 9 (2014): 495-508. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6132

Şener, Dilek. "18. ve 19. yüzyıllarda Anadolu'da Duvar Resimleri." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011

Şeyh Ethem Çelebi Cami. Erişim 20 Mart 2023, https://www.google.com/maps

Taşkan, Demet. "Artvin ili Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler." Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2011

Turani, Adnan. *Dünya Sanat Tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2019

Uzun, Tolga. "Sivas Yıldızeli Şeyh Halil Türbesi." *History Studies* 11 (2019): 1839-1855. DOI: 10.9737/hist.2019.78

Zile Aktif Mimarlık Mühendislik Arşivi (05 Mayıs 2023).